

מבוא לתורה שבעל פה יחידה ב' מבוא לגמרא

לאחר חתימת המשנה ומותו של רבי יהודה הנשיא מתחילה תקופה חדשה בתולדות התורה שבעל פה - תקופת האמוראים, שהם מפרשי המשנה. לפני שנתחיל ללמוד גמרא, עלינו להסביר את המונח "תלמוד". "תלמוד" פירושו: לימוד, סברה, פירוש, טעם. "תלמוד" הוא החיבור הכולל את לימודם של האמוראים בתקופה שאחרי חתימת המשנה. המונחים "תלמוד" ו"גמרא" משמשים היום בשפת העם כמילים נרדפות. חכמי התלמוד שחיו בארץ ישראל ובבבל בתקופה שבין חתימת המשנה לחתימת התלמוד נקראים בפינו "אמוראים". שני תלמודים הם: תלמוד ירושלמי - של חכמי ארץ ישראל, ותלמוד בבלי - של חכמי בבל. המילה "אמורא" - פירושה מתורגמן. חכמי הגמרא נקראים אמוראים (=מתורגמנים) וכיוון שזמנם מאוחר לחתימת המשנה, סמכותם מוגבלת. כשם שהתורגמן ששימש את החכמים תפקידו הוגבל למסירת דברי רבותיו לעם, כך אין רשות לאמוראים לחלוק על דברי התנאים או לגרוע מהם, אלא רק לפרש את דבריהם. דוד: "לפי דברי הרב, אם נמצא משנה או ברייתא העומדת בסתירה לדברי האמורא, האם חייב האמורא לחזור בו מדבריו?" הרב: "נכון הוא שאמורא אינו יכול לחלוק על תנא, אבל הוא יכול ליישב את המקור התנאי (משנה או ברייתא) כך שלא יסתור את דבריו. למשל, הוא יכול לומר שהמקור התנאי עוסק במקרה אחר, או יכול להיות שיש תנא אחר שסובר אחרת, והוא סובר כאותו תנא. אך אם האמורא אינו יכול ליישב את הקושיה מהמקור התנאי, נדחים דבריו". התנאים וחכמי הגמרא, האמוראים, שנסמכו להוראה בארץ ישראל (הסמיכה היתה רק בארץ ישראל) נקראו בתואר "רבי". הואיל ולפי ההלכה לא היתה אפשרות של "סמיכה" רשמית לחכמים שבחוץ לארץ, לא יכלו חכמי בבל להיקרא בתואר "רבי", שיוחד לחכם "סמוך". לפיכך,

קיבלו חכמי בבל את התואר "רב", שהעיד על מעלתם בלימוד התורה. ארז: "מדברי הרב מובן, שאם אמורא נקרא "רב" הוא אמורא בבלי, ואם חכם נקרא "רבי" הוא אמורא ישראלי".

הרב: "נכונים הדברים שאמרת, ארז, אלא שיש להוסיף תיקון קטן. אם חכם נקרא "רבי" הוא יכול להיות או תנא או אמורא ישראלי: אם דבריו מובאים בברייתא או במשנה הוא תנא, ואם דבריו מובאים בגמרא הוא אמורא ישראלי".

אמוראי בבל

"איך הגיעו יהודים לבבל?" שאל דוד.

הרב: "בגלות יהויכין גלו היהודים לבבל על ידי הבבלים שהחריבו את בית המקדש. גם כאשר כבשו הפרסים את בבל והתירו ליהודים לשוב לארצם, נשארו רבים בבבל. לאחר מרד בר כוכבא הגיעו גולים רבים לבבל".

היהודים נהנו בבבל מחופש דת ומשלטון עצמי. בראש היהודים בבבל עמד ראש הגולה, שהיה נצר לבית דוד. יהודי בבל חלקו לו כבוד מלכים וגם יהודי ארץ ישראל הכירו במעמדו הרם.

בבל הפכה למרכז תורה חשוב בימי רב ושמואל, האמוראים הראשונים. רב, ששמו היה אבא בר אייבו, נקרא בכינוי "רב" על שם שהיה רבן של כל בני הגולה. הוא נולד בבבל, אך עלה לארץ ישראל ללמוד תורה מפי רבי חייא, דודו, ומפי רבי יהודה הנשיא. לשקידתו בתורה לא היה גבול, והוא נחשב בין התלמידים החשובים בישיבתו של רבי. רב קיבל רשות מרבי לחזור לבבל, והקים ישיבה בסורא "כדי שתהיה תורה במקום הזה". הישיבה בסורא משכה אליה תלמידים רבים מכל הסביבה. כאן הפיץ רב את התורה שלמד בארץ ישראל. על אף שרב היה שייך לדור ראשון של האמוראים, הסכימו החכמים, כי רב תנא הוא ופליג. כלומר: נחשב כאילו הוא תנא, ולכן רשאי הוא לחלוק גם על דברי תנאים.

שמואל היה צעיר מרב והתמנה לראש ישיבת נהרדעא (עיין במפה המובאת בעמוד 75 בחוברת) שמואל התפרסם כדיין מומחה. היו לו ידיעות רבות גם בתחומי המדע. הוא התפרסם כרופא, אך הצטיין באסטרונומיה. לא אחת חלקו זה על זה והוויכוחים ביניהם מהווים נדבך חשוב בבניין התלמוד. הדורות הבאים הכריעו כי בענייני ממונות - הלכה כשמואל, ואילו בתחומים האחרים - הלכה כרב. רב ושמואל שמרו על קשר הדוק עם חכמי ארץ ישראל.

בדור השני לאמוראים מילא את מקומו של רב בסורא, רב הונא, תלמידו

המובהק של רב, רב הונא, בעוד שממלא מקומו של שמואל היה תלמידו, רב יהודה. רב יהודה העביר את הישיבה מנהרדעא לפומבדיתא. באותם דורות מוצאים אנו את רב חסדא, את רב ששת העיוור שהיה בקי וחרף בדבריו, ורבים אחרים.

בשתי הישיבות, סורא ופומבדיתא התפתחו דרכי לימוד שונות. בפומבדיתא הנהיגו ראשי הישיבה את דרך הפלפול והחריפות. בסורא היה הדגש על הבקיאות. בני סורא היו ידועים כבקיאים במשנה ודייקנים במקרא.

בדור השלישי לאמוראים, בתחילת המאה הרביעית, התרכז לימוד התורה בישיבת פומבדיתא. ראש הישיבה היה רבה בר נחמני, שהיה חריף מאוד וכינויו בפי חכמי דורו היה "עוקר הרים", ועמו חברו, רב יוסף, שהתעוור בסוף ימיו, והיה מפורסם בבקיאותו, וכינויו בפי חכמי דורו היה "סיני". רבה היה ראש ישיבת פומבדיתא עשרים ושתים שנה, ולאחר מותו נתמנה רב יוסף לראש הישיבה, ושימש בתפקיד שנתיים וחצי. הישיבה גדלה מאוד באותם ימים, ומספר התלמידים הגיע לעיתים לשנים עשר אלף.

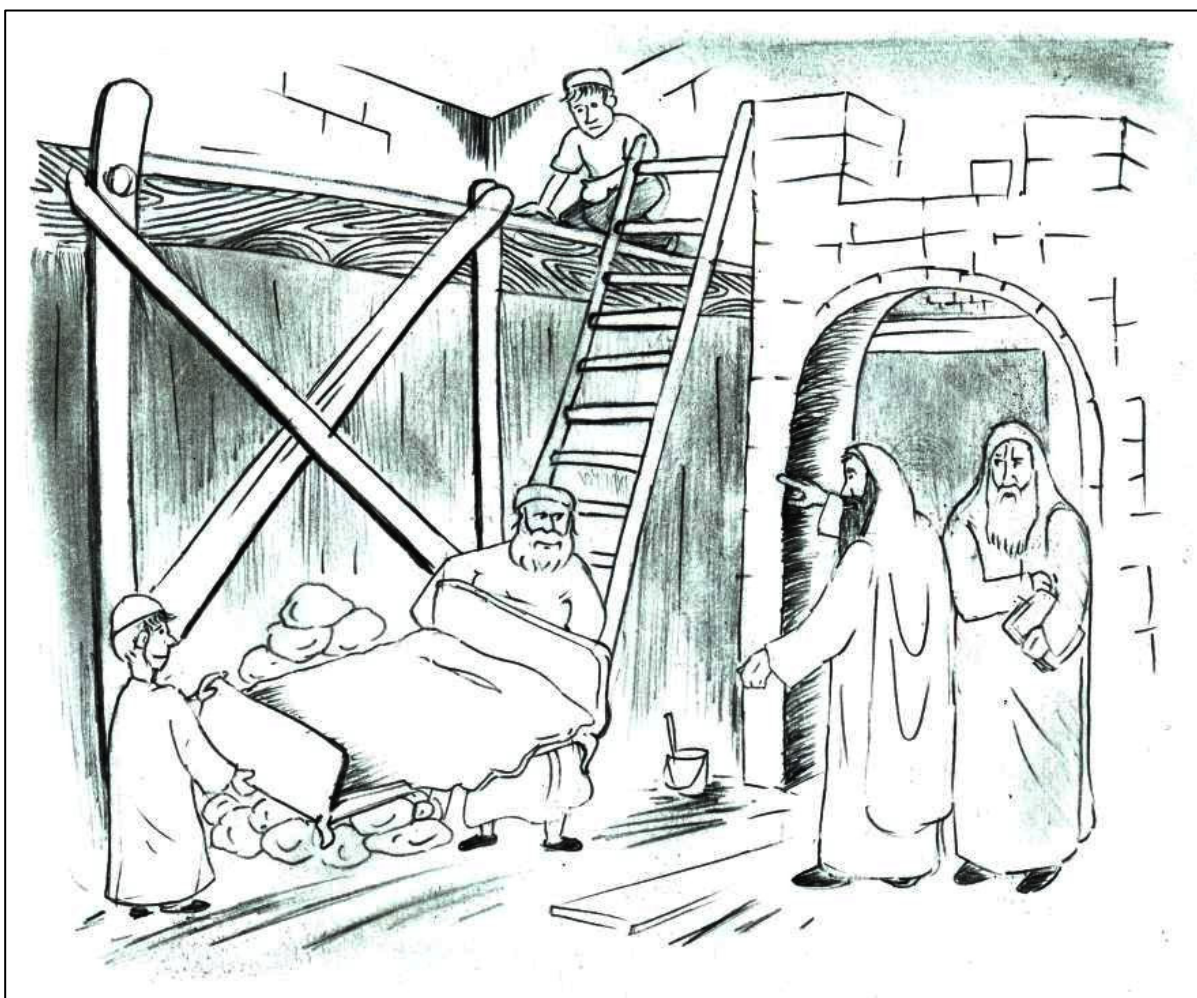
הקשר בין בבל לארץ ישראל - בתקופת האמוראים התקיים קשר מתמיד בין חכמי ארץ ישראל ובין חכמי בבל. ישיבת סורא הושפעה במידה רבה מחכמי ארץ ישראל, ורבים מחכמיה עלו לארץ ישראל. לקשר שבין המרכז בארץ ישראל ובין המרכז בבבל תרמו רבות ה"נחותי" (=היורדים). ה"נחותי" היו תלמידי חכמים שהיו באים מבבל לארץ ישראל ללמוד תורה וחוזרים לבבל. הם היו מביאים מתורת ארץ ישראל ובמיוחד מתורתו של רבי יוחנן לבבל. הידועים שבהם היו עולא, רבין ורב דימי.

התלמוד הבבלי כולל כמות עצומה של חומר שמקורו בארץ ישראל.

בדור הרביעי אנו נפגשים באבבי שהיה יתום והתחנך בבית רבה דודו. הוא חי בדוחק והתפרנס מעבודתו כחקלאי. הוא שקד על לימוד התורה בשעות הלילה ובעונות השנה הפנויות מעבודה. רבותיו היו רבה ורב יוסף. הוא התמנה לראש ישיבת פומבדיתא במקומו של רב יוסף. חברו רבא, תלמידו של רב נחמן, היה סוחר עשיר והיה צעיר לימים מאבבי, והתמנה לראש ישיבת מחוזא. המחלוקות שבין אבבי ורבא ובירורי ההלכה שביניהם מגיעים למאות. כה גדולה היתה השפעתם על התלמוד הבבלי, עד כי המונח "הוויית דאבבי ורבא" הפך להיות שם נרדף ללימוד התלמוד. אחרי מות אבבי הלכו תלמידיו ללמוד אצל רבא, במחוזא. במחלוקות שבין אבבי ורבא נקבעה ההלכה בדרך כלל כרבא.

בדור החמישי, במחצית השנייה של המאה הרביעית למניינם, מתפצלת ישיבת מחוזא. לאחר מות רבא הלכו חלק מתלמידיו עם רב פפא לנרש, עיר ליד סורא. שם יסד ישיבה, ועמו חברו רב הונא בריה דרב יהושע. חלק אחר של התלמידים עבר עם רב נחמן בר יצחק לפומבדיתא, שחזרה ועלתה לגדולה.

בדור השישי לאמוראי בבל הופיעה דמות גדולה, רב אשי. כשקשתה על יהודי בבל יד השליטים הפרסיים, נסגרה ישיבת סורא, חכמיה עזבוה ועשרות שנים עמדה בשיממונה וחיכתה לגואל. רב אשי ירש מאבותיו עושר גדול, והיה בידו לחדש את הישיבה. במקום הבניין הישן והרעוע שהיה בימי רב, הקים רב אשי בכספו ישיבה גדולה ומפוארת. כדי לזרז את עצמו ואת הפועלים במלאכה, הכניס את מיטתו לבנין הבלתי גמור, וכך התגורר בישיבה עד שגמרו לבנותה והתקינו בה את כל הדרוש, כולל המרזבים.

רב אשי עמד כמעט שישים שנה בראש ישיבת סורא. הוא החל בכינוסו של התלמוד הבבלי ובעריכתו. רש"י כותב (מסכת בבא מציעא דף פו עמוד א) :
" רב אשי ורבינא סוף הוראה' - סוף כל האמוראין. עד ימיהם לא היתה גמרא על הסדר אלא כשהיתה שאלה נשאלת בטעם המשנה בבית המדרש, או שאלה על מעשה המאורע בדין ממון או איסור והיתר - כל אחד ואחד אומר טעמו. ורב אשי ורבינא סידרו שמועות אמוראין שלפניהם, וקבעו על סדר המסכתות כל אחד ואחד אצל המשנה הראויה והשונייה לה, והקשו קושיות שיש להשיב ופירוקים (=ותירוצים) שראויים לתרץ הם והאמוראים שעמהם, וקבעו הכל בגמרא ..."

לא לשווא אמרו חז"ל: "מימות כבי עד רב אשי לא מצינו תורה וגדולה במקום אחד" (סנהדרין לו).

רבי יוחנן

גדול אמוראי ארץ ישראל בדור השני וראש הדור כולו, רבי יוחנן, לא היה אלא בנו של נפח, ומכאן כינויו בן הנפח, או בארמית בר נפחא. למרות שמיום שראה את אור העולם היה רבי יוחנן יתום, ולמרות עוניו ומצוקתו בימי נעוריו, בכל זאת הגיע למעלה גדולה מאוד, ואלפי דברי האגדה וההלכה שלו תופסים מקום חשוב בתלמוד הירושלמי ובתלמוד הבבלי. בהיותו צעיר קרב אותו רבי יהודה הנשיא, שניבא לו עתיד מזהיר עוד בהיותו בבטן אמו. אף כי זכה רבי יוחנן לתלמוד אצל רבי, בכל זאת קיבל את עיקר תורתו מתלמידי רבי, ובייחוד מרבי חנינא בר חמא, מרבי אושעיא ומרבי ינאי. כבר בילדותו התגלתה תכונה יסודית באופיו של יוחנן הצעיר: אהבת תורה והתמדה בלימודים ללא גבול. הוריו השאירו לו נחלה בין טבריה לציפורי, והוא מכר אותה כדי שיוכל ללמוד תורה. יסד ישיבה גדולה בטבריה והיה ראש ישיבה שמונים שנה. מאז נתמנה לראש הישיבה בטבריה החלה תקופת הזוהר לתורת ארץ ישראל. לרבי יוחנן הייתה דרך מיוחדת משלו בלימוד. כל חכמי ארץ ישראל ואף גדולי התורה בבבל התייחסו אליו כאל מורה הדור כולו. רבים מחשובי האמוראים בבבל עלו לארץ ישראל כדי לקבל תורה מפיו.

לרבי יוחנן היו תלמידים רבים מאד, שהיו ראשי הדור וראשי ישיבות אחריו. הוא היה מבורך בכוח גופני גדול וביופי נדיר. בחייו היה גדול בתורה כל כך, עד שאמרו: "רב ורבי יוחנן - הלכה כרבי יוחנן", וכן: "שמואל ורבי יוחנן - הלכה כרבי יוחנן". מייחסים לו את עריכת התלמוד הירושלמי. בן זוגו בויכוחים ובבירורים התורניים היה גיסו, ריש לקיש.

מה עשו האמוראים?

- ארז: "במה דנו בישיבות האמוראים?"
 הרב: "בישיבות האמוראים דנו בעיקר במשנת רבי".
- א. פירוש מילים, ופירוש העניין.
 - ב. כמו כן רצו החכמים להבין את טעמי התנאים, כיוון שהמשנה בדרך כלל לא פירשה את הטעם. ולכן הם שואלים "מאי טעמא?" - מה הטעם.
 - ג. לעיתים רוצים החכמים לדעת את המקור להלכה כחלק מהחיפוש אחר טעמה. ברוב המקרים מובאים הדברים בפתיחה "מנא הני מילי?" (=מניין אלה הדברים).
 - ד. האמוראים מדייקים בלשון המשנה.
 - ה. האמוראים שואלים על פרטים אחדים הנמצאים במשנה ונראים לכאורה מיותרים: מדוע היתה המשנה צריכה להזכיר את כל הפרטים?
 - ו. האמוראים מוצאים סתירות בין משניות ולפעמים יש סתירה בין שני חלקיה של אותה משנה ואז שואלת הגמרא: "הא גופא קשיא" - (זו עצמה קשה).
 - ז. במשנה אין פסקי הלכות במחלוקות שבמשנה, וחכמים ראו צורך לקבוע פסקי הלכה, כדי לדעת כיצד לנהוג הלכה למעשה.
 - ח. האמוראים גזרו גזירות ותיקנו תקנות.
- מלבד ההתייחסות הישירה למשנה הם עסקו בשאלות חדשות, תיקנו תקנות, קבעו מנהגים ופסקו הלכות והוראות בכל תחומי החיים.
- לסיום נלמד על מראי מקומות והגהות בדף הגמרא.
 בדף הגמרא שפע של מידע העשוי להיות לעזר ללומד.
 "תורה אור" - מראי מקומות לפסוקי המקרא.
 "מסורת הש"ס" - מראי מקומות למקבילות בספרות התלמודית.
 "עין משפט", "נר מצוה" - ההפנייה לארבעת ספרי הפסיקה: 1. רמב"ם, בספרו משנה תורה. מצוין בקיצור מיי; 2. סמ"ג (ספר מצוות גדול); 3. הטור; 4. שולחן ערוך.
- הגהות הב"ח** - רבי יואל סירקיס, שנקרא הב"ח על שם פירושו "בית חדש" לטור, הגיה בענייני לשון וסגנון את הטקסט התלמודי וגם את דברי רש"י ותוספות.
- דוד: "לא ברור לי כיצד משתמשים בדברים אלה".
 הרב: "בעזרת ה' נְתַרְגַּל בהמשך איך למצוא כל דבר בעזרת מראי המקומות.

משימות

התמצאות בדף הגמרא

1. עיין בעמוד הראשון של הפרק החמישי וכתוב:
 - א. מה שם הפרק הקודם? _____
 - ב. מה שם הפרק החמישי במסכת "ברכות"? _____
 - ג. מדוע הוא נקרא בשם זה? _____
 - ד. ציין את הדף ואת העמוד, שבו מתחיל הפרק החמישי. _____
 - ה. שם הסדר: _____ שם המסכת: _____
2. בדף הגמרא אמצעי עזר שונים: "עין משפט", "מסורת הש"ס", "תורה אור", "הגהות הב"ח". עיין בגמרא "יגעת ומצאת" בדף הראשון וכתוב:

היכן תמצא את מקומו של:

 - א. פסוק בתנ"ך: _____
 - ב. מקבילות בתלמוד: _____
 - ג. פסק ההלכה: _____
 - ד. תיקוני גרסאות: הגהות הב"ח.

הכרת מונחים בסיסיים

3. מה הוא התפקיד העיקרי של האמוראים? _____
4. האם אמורא יכול לחלוק על תנא? _____ נמק. _____
5. מחק את המיותר. התנאים חיו לפני / אחרי האמוראים.
6. מחק את המיותר. הגמרא נכתבה - לפני / אחרי המשנה.
7. עיין במילון מונחים בנספח במונחים: "רב", "רבי", "סמיכת זקנים".
 - א. אילו תנאים ואמוראים מכונים בתואר "רבי"? _____
 - ב. אילו אמוראים מכונים בתואר "רב"? _____
 - ג. מי מכונה בתואר "רבן"? _____

תנאים ואמוראים

- א. מתח קו מהחכמים לחיבוריהם:

אמוראים

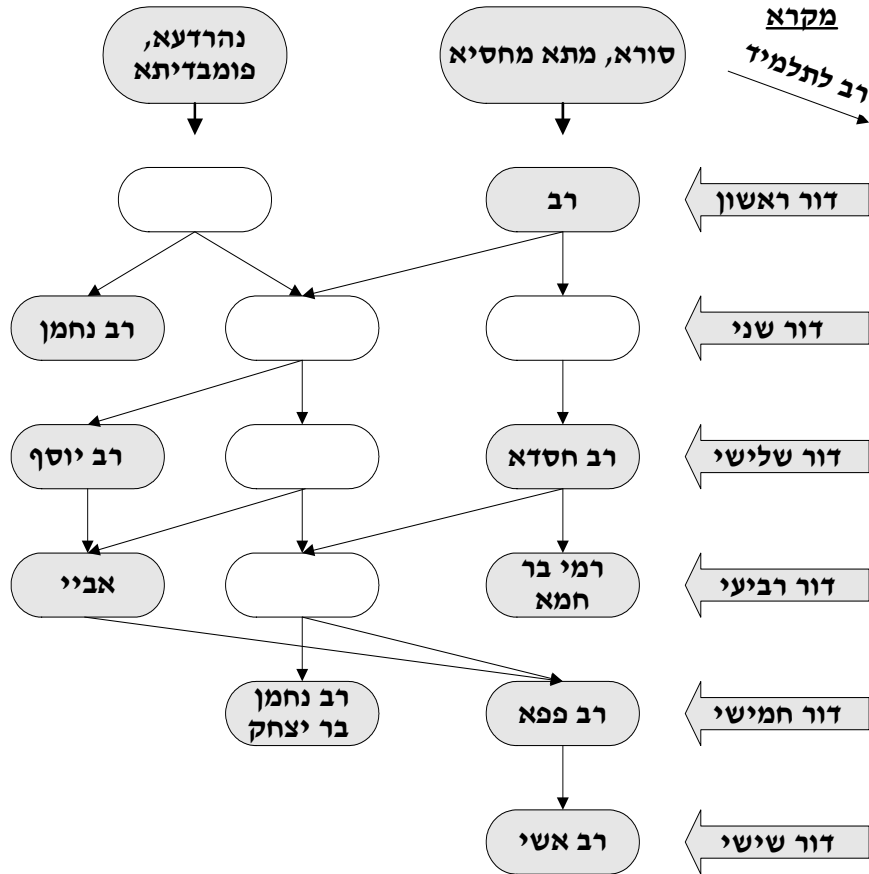
משנה

תנאים

גמרא

- ב. עיין במילון מונחים שבנספח במונח "אמורא" עמוד 231. מה פירוש השם "אמורא".
 ג. מדוע נקראו חכמי הגמרא בשם "אמוראים"?

9. עיין בתרשים שלפניך, וענה על השאלות המצורפות.

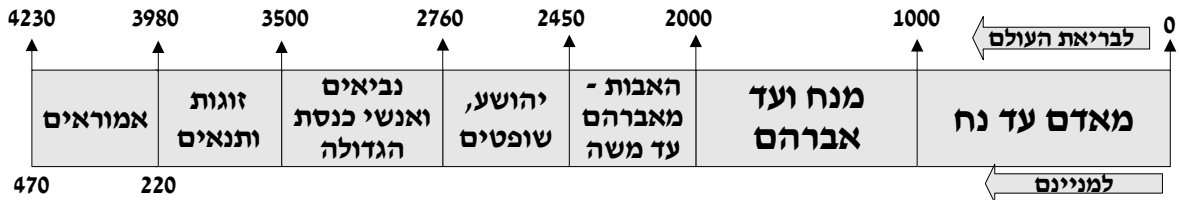

- א. השלם את החסר בתרשים לפי התרמילון שלפניך: רבה, רב יהודה, רבא, רב הונא, שמואל.
 ב. מי היו תלמידיו של רב?
 ג. מי היו רבותיו של אבבי ומי היו רבותיו של רבא?
 ד. מי היו רבותיו של רב פפא?
 ה. מי היה רבו של רב אשי?

10. א. מי מהחכמים כונה "סיני"? נמק.
 ב. מי מהחכמים כונה "עוקר הרים"? נמק.
 ג. איזה תפקיד היה ל"נחותי"?
 11. על מי מהחכמים לעיל ניתן לומר את המשפט "היזהרו בבני עניים שמהם תצא תורה"?
 12. תאר בקצרה את פעולת עריכת התלמוד שביצעו רבינא ורב אשי.

13. כתוב לאיזה חכם קשור הציור המובא בעמוד 42, ומה היה המעשה שמתואר בציור.

14. עיין באנציקלופדיה לחכמי התלמוד וכתוב חיבור על רבי יוחנן או על רב. כלול בחיבור את הנושאים הבאים:
רבי יוחנן - ילדותו, מכירת נכסיו לשם לימוד תורה, המעשה ברבי יוחנן ואלפא, מי היו רבותיו, חייו מלאי הסבל, מאמריו בענייני אגדה, השקפתו על חיי משפחה, יחסו לארץ ישראל ויישובה, יחסו עם רב ושמואל.
רב - שמותיו, חינוכו, לימודיו בישיבה של רבי יהודה הנשיא, ירידתו לבבל והליכתו להקים ישיבה בסורא, הצלחת הישיבה בסורא, מי היו רבותיו ומי היו תלמידיו, מאמריו בענייני אגדה, התפילות שחיבר.

לפניך דורות האמוראים בארץ ישראל ובבבל

דור	אמוראי ארץ ישראל	אמוראי בבל
ראשון 220 - 260 למניינם	רבי חייא, בר קפרא, רבי חנינא בר חמא, רבן גמליאל בר רבי, רבי שמעון בר רבי, רבי ינאי, רבי הושעיה, רבי יהושע בן לוי.	רב, שמואל, רב אסי, רב שילא, רבה בר חנא, אבוה דשמואל, לוי, מר עוקבא, גניבא.
שני 260 - 290 למניינם	רבי יהודה נשיאה, רבי יוחנן, רבי שמעון בן לקיש (ריש לקיש), רבי יוסי בר חנינא, רבי שמלאי, רבי חנינא קרא, רבי יעקב בר אידי.	רב הונא, רב יהודה, רב כהנא, רבה בר אבוה, חייא בר רב, רב ירמיה בר אבא.
שלישי 290 - 330 למניינם	רבי אבהו, רבי אלעזר בן פדת, רבי אמי, רבי אסי, רבי יהודה נשיאה השני, רבי זירא, רבי שמואל בר נחמני, רבי אבין, רבי יאשיה, רבי נתן בר טובי.	רבה, רב יוסף, רב המנונא, רב חסדא, רב נחמן, רב ששת, עולא, רבה בר בר חנה, רב הונא בר חייא, רבה בר רב הונא, רב מרי בר רב הונא, רב הונא בר חנינא, רב יצחק בר אבדימי, רב ספרא.
רביעי 330 - 360 למניינם	רבי ירמיה, רבי יונה, רבי יוסי, רבי אחא, רבי חגי.	אביי, רבא, רמי בר חמא, רב נחמן בר יצחק, רב אדא בר אהבה, רב דימי, רבין, רבה בר מתנה, רב הונא בר יהודה, רב חייא בר אבין, אביי בר אבין, רב חנינא בר אבין.
חמישי 360 - 400 למניינם	רבי מנא, רבי יוסי בר אבין, רבי תנחומא, רבי ברכיה, רבי חזקיה.	רב פפא, רב הונא בריה דרב יהושע, רבינא, רב זביד.
שישי 400 - 430 למניינם		רב אשי, רב הונא בן רב נתן, אמימר, מר זוטרא, רב יימר, מירימר.
שביעי 430 - 470		מר בר רב אשי, רב אחא בריה דרבא, רבינא (האחרון), רפרס.

